

L'inconscient faller de Josep Renau

Fernando Bellón

Guanyador del III Premi Soler i Godes al Millor Article d'un Llibret de Falla de l'Horta*

No va ser molta la relació de Josep Renau amb la festa de les Falles de València. L'actitud de Renau cap a les Falles i altres festes populars i religioses de la ciutat, com ara el Corpus o els altars de Sant Vicent, va preludiar en els anys vint i trenta del segle passat la d'una bona part dels intel·lectuals d'esquerres de la segona meitat

del mateix segle, distant i menyspreadora en públic, encara que en privat fóra una altra cosa. L'estètica, la composició i el gust cridaner i provocatiu de les falles es manifesta en alguns dels treballs més representatius de l'artista exiliat. Tot i que exhibira desinterés per la festa, les falles van deixar una empremta evident en el seu estil artístic. Jo anomenaria este curiós fenomen "l'inconscient faller de Josep Renau".

Ho intentaré demostrar amb algunes referències que he anat descobrint en investigar la vida i l'obra de Renau per a escriure una biografia seua l'any del seu centenari, 2007, que publicarà la Institució Alfons el Magnànim de la Diputació de València.

Josep Renau va dedicar poc interès als mecanismes interiors de les festes populars valencianes, encara que les coneixia, com qualsevol valencià, des de ben menut. Criat

al barri del Cabanyal (travessia de l'Església), havia assistit a les litúrgies religioses de la parroquia del Rosari, i admiraria amb ulls de xiquet les processons del Corpus i la Setmana Santa Marinera, entre altres coses perquè el seu pare era un catòlic de conviccions arrelades, i pintor i professor de l'Escola de Belles Arts de València. Hi ha testimonis que el pare va contribuir en la confecció de penons i roques del Corpus, i no seria estrany que també col·laborara en alguna falla, encara que ningú no ho conta.

El jove Renau sí que va fer una volta un disseny de falla, segons consta en les memòries del seu germà Juanino, Pasos y sombras. La família Renau estiuejava al poble de Fontanars dels Alforins més o menys des del 1920 o 1921. Cap al final de la dècada, Josep i Juanino Renau van intervindre en la construcció d'un Mahomet o gran ninot festiu utilitzat literalment com a cap de turc en les festes de Moros i Cristians de la localitat.

Qui construïa habitualment el Mahomet era un altre foraster que també estiuejava a Fontanars, Ruperto Sanchis, company de Josep Renau en l'Escola Superior de Belles Arts de Sant Carles, situada aleshores al barri del Carme. Però en eixa ocasió Ruperto estava malalt, amb febre, i els festers van encomanar el Mahomet als Renau, que tenien ja fama d'artistes. Diu Juan Renau: "Ni a Pepito ni a mí nos falta experiencia para esta industria. Mi hermano hizo una falla el año anterior. Yo he sacado de apuros, más de una vez, a compañeros de Bellas Artes metidos en artificio fallero y carros alegóricos para la Batalla de Flores."

Portada de la revista Gráfico Fallero, 1936

* L'article "L'inconscient faller de Josep Renau" es va publicar en el llibret de la Falla Lepant-Guillem de Castro de la ciutat de València de l'any 2007.

El futur fotomuntador va aprendre l'ofici de litògraf i cartellista en la litografia Ortega. Tenia no més de 16 anys quan el pare el va col·locar allí com a càstig per un escàndol organitzat per l'estudiant en l'Escola de Belles Arts. Este aprenentatge, sumat al que va obtindre a casa gràcies al seu pare, qui el va ensenyar a dibuixar fins a convertir-lo en un dels grafistes més capacitats de l'època, i a les lliçons que va rebre en l'Escola, van ser la base de l'èxit de Renau en l'època republicana. Fins que va esclatar la Guerra Civil, Renau es va guanyar la vida, molt bé per cert, com a cartellista de festes i de publicitat cinematogràfica.

Va obtindre premis importants en concursos públics. Va fer almenys quatre cartells per a la Fira de Juliol (1929, 1931, 1934 i 1935) i també és seua una xicoteta litografia titulada

A l'ombra del Micalet. Fira de Juliol 1929, segons consta en el catàleg raonat de Renau, a cura d'Albert Forment.

A més, Renau il·lustrava revistes setmanals o mensuals, i feia portades de llibres. Era un treball compromés políticament, i no sabem si cobrava per això o ho feia debades. Per la quantitat de peces que s'han catalogat, vora un centenar, i les que s'hagen perdut, és difícil imaginar que este treball, que consumia bona part del seu temps, el fera només per afecte i fidelitat a una idea política. A banda que la majoria d'estes contribucions es van publicar en revistes anarquistes, sent ell un militant comunista ortodox i seriós. És veritat que, en la València d'aquell temps, les organitzacions anarquistes superaven en influència i militància el PCE, i es pot entendre les col·laboracions de Renau com una manera intel·ligent de mantindre un cert ascendent i bona relació amb la part més activa de l'esquerra obrera.

Siga com siga, el fet és que, en les Falles del 1936, Gráfico Fallero, "òrgano oficial del Comité Central Fallero", ix amb una portada signada per Renau. El catàleg raonat no fa menció d'esta il·lustració, que jo he conegut gràcies a la falla Lepant.

Un any després, la revista Nueva Cultura, editada i subvencionada per Renau, publica un article seu titulat "Sentido popular y revolucionario de la fiesta de las Fallas". El text es va reproduir en el llibre antològic La batalla per una Nova Cultura, editat per Eliseu Climent el 1978, amb una introducció de Manuel García García. Les citacions que van a continuació procedeixen de la traducció al català d'este article.

Renau hi estableix una relació ideològica de causa efecte entre les Falles i els interessos socials, econòmics i polítics de les classes

El fascinant rei del petroli

populars, que són la base i el brou de cultiu de la festa. Comença justificant històricament esta tesi derivada de la doctrina del materialisme històric, amb una forçada referència a la sublevació de les Germanies. Diu Renau:

Encara estava calent en l'ànim de la gent del carrer el record dels dies frustrats de les Germanies, que encengueren de lluita social els barris de València. La repressió del magnífic moviment insurreccional dels Gremis deixava en els cors un pòsit d'odi ofegat, però fresc i directe, cap a les castes

nobles que ocupaven de bell nou els palaus als carrerons angostats i ombrívols.

I foren aquests mateixos Gremis —el de la fusta concretament— els que transformaren la seua festa sindical en l'eina que encarrilava el desfogament del poble en la tragicomèdia de vestir els trons rituals —el parot o fusta encreuada en que els fusters penjaven els

gresols de les seues vigílies fabrils— amb l'aspecte i efígie dels odiats o de la seua encarnació immediata: el comerciant lladre, l'agutzil dèspota, el regidor aprofitat... Les flames compliran després la seua missió litúrgica de purificació.

Renau assegura que l'evolució de la festa dóna lloc a l'arraconament de sant Josep, el patró dels fusters, en benefici d'un altre "sentit sensual i crític, és a dir, materialista i revolucionari".

Cal situar-se en març de 1937, amb una València amenaçada pels bombarders franquistes i una guerra oberta en multitud de fronts contra els militars sublevats, per a

entendre esta visió sectària de la realitat, que en realitat havia començat a adquirir cos en els anys anteriors a la República, quan l'esquerra va reaccionar als abusos de la dreta amb una radicalització temerària. Des del punt de vista marxistaleninista, qualsevol manifestació festiva popular i crítica amaga una revolució frustrada o desitjada, encara que no s'haja manifestat. En termes antropològics més objectius, la vessant crítica de les festes populars canalitza el malestar d'una part significativa de la població, però res més. Es a dir, la intenció política concreta, determinada, és aliena als promotors de la festa.

Renau argumenta després que els interesos de les classes mercantils i burgeses han ofegat el sentit revolucionari de les Falles, i critica el sistema de recompenses creat pels organismes municipals. A propòsit d'això fa una censura amb prou de trellat contra les desviacions del sentit plàstic del monument, "una tendència a exacerbar allò grotesc, tot arribant a una hipertròfia tan monstruosa en les formes, que ofegava tota la gràcia i vigor del realisme burlesc original". Un altre defecte el veu Renau en la tendència decorativista fredorosa i banal, "l'antítesi mateixa de la seua raó funcional".

Renau estava convençut que tota creació artística tenia una "raó funcional", va ser una cosa que defensà fins a la seua mort. Sense entrar en la validesa d'esta idea, és necessari tindre-la en compte per a entendre la seua defensa aferrissada del "sentit revolucionari de les Falles", manipulades pels interesos dels dominadors i dels explotadors: "El poble necessita avui més que mai de les falles, perquè en la seua lluita per una vida millor es recolza en la seua tradició històrica, en la salvació dels seus valors ancestrals. I més encara quan aquests valors poden esgrimir-se com a armes eficaces per a la seua victòria".

Aixó últim és la clau de tota l'argumentació del Renau lluitador i comunista. Igual que Stalin recorre al vell patriotisme dels pagesos russos per a combatre la invasió nazi, al poble valencià és bo recordar-li que les seues tradicions festives tenen un sentit, una funció revolucionària molt útil en un període de

El president parla de la pau

guerra, però en realitat inventada, perquè no s'ha de confondre (si no és amb un propòsit polític i ideològic) la crítica, el desfogament, amb la revolta.

Una última citació, la interpretació de la qual serà divergent segons qui la faça, però que revela el profund sentit ideològic del raonament de Renau:

Aqueixa genuïna agudesa crítica del poble valencià ha de trobar el camí per al seu procés ulterior, la raó de la seua continuïtat, en el desenvolupament i transformació dialèctica de les seues formes nacionals d'expressió, bo i adaptant-les al sentir de les noves masses que maduren la seua consciència històrica i política. I la potència funcional de les falles com a instrument per a reforçar aquest procés creixent, és de primer ordre en la lluita revolucionària, perquè parla a un poble amb la llengua del seu propi temperament, amb paraules plàstiques, de regust familiar, de tradició autèntica, carregades de raó...

Esta identificació per part de Renau de les Falles amb una "forma nacional d'expressió valenciana" és pot comparar amb la mateixa idea en el context d'unes tradicions populars sense contingut ideològic concret, que és com va ocórrer durant tota la dictadura franquista. Per a l'artista comunista, "la història de les falles és la història del desenvolupament de la seua [del poble] pròpia consciència crítica." Per a un delegat de Turisme dels anys seixanta, la història de les falles seria el desenvolupament del sentit de l'humor d'un poble alegre i confiat en el treball i quatre tòpics més. Al final ens quedem sense saber quin és l'origen real, històric, social, de la festa de Falles. Només arribem a enterar-nos que tenen un sentit revolucionari o un sentit integrador, depèn de qui faça el discurs.

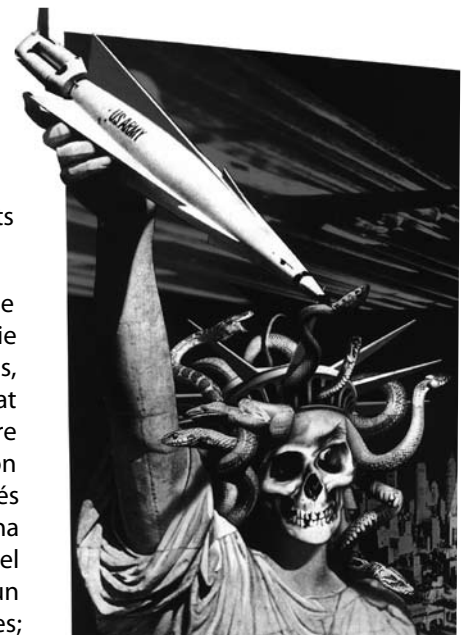
El que vull subratllar és l'escàs valor de les interpretacions ideològiques. La de Renau, d'esquerres, s'explica per les circumstàncies que la provoquen: infondre moral política a uns ciutadans en guerra. Ara per ara, la tesi és destrellatada, però n'hi ha qui encara la manté. La del turisme franquista, complaure la vanitat dels festers i neutralitzar una crítica dura del

panorama social, ha quedat ultrapassada per les possibilitats de lliure expressió de la democràcia. Tot el món pot dir el que vulga i de la manera que millor li parega, sense censures ni obstacles. Una altra cosa és que es critique la monumentalitat gegantina, els pressupostos disparatats o les litúrgies estrafolàries d'alguns actes.

Com diem, al llarg de la vida de Renau, les falles van aparéixer no sempre d'una manera manifesta. Això es veu ja en els primers fotomuntatges de l'artista jove, fets per a la revista àcrata Estudios. Alguns fins i tot estan fets amb l'estructura piramidal i jeràrquica de molts monuments.

En destaque tres que pertanyen a la sèrie Els deu manaments, en especial el titulat Estimar Déu sobre totes les coses, on es veu un burgès caricaturesc amb una orla divina entorn del cap, assegut en un tron fet de monedes; als peus hi ha dos dones nues en actituds libidinoses. Això podria ser exactament una falla crítica del capitalisme en general, amb els ingredients imprescindibles de mordacitat i salacitat.

Un altre esquema faller clàssic és el del fotomuntatge No mataràs. En este cas, el sentit dramàtic de les imatges el distancia de la falla, però el disseny formal és faller. Sobre una base de cadàvers s'imposen dos canons. De la boca d'un ix una mà amb un crucifix. Darrere els canons apareix el fris i les columnes d'un "Parlament de la pau" amb tres esquelets que, la veritat, són tot un anticlímax, perquè fan riure més que fer por. Damunt de tot hi ha un portaavions dominat per una calavera

Pax americana

sarcàsticament coronada, i amb una llegenda que diu "Para mi mayor gloria y provecho". Insistisc, si canviem les fotografies dels cadàvers i hi posem ninots, és una magnífica falla crítica de la bogeria bèl·lica.

Un altre fotomuntatge de la serie Els deu manaments amb un gran sabor faller és Santificaràs les festes, amb figures que pràcticament són ninots.

No vull dir que Renau estiguera copiant o realitzant falsos esbossos de falla, sinó que l'esperit i la influència de l'estètica fallera s'hi manifesta amb tota claredat. Si Renau haguera sigut de Valladolid o de Pontevedra, estos f o t o m u n t a t g e s haurien tingut una altra estètica.

L'artista es va exiliar a Mèxic després de la Guerra Civil. Per

Balanç cert, que els intel·lectuals valencians a Mèxic van celebrar més d'una volta les Falles, i sembla que Renau hi va contribuir amb algun cartell. Però l'aventura artística más ambiciosa de Renau va ser la sèrie de fotomuntatges American Way of Life, encetada en la dècada dels cinquanta. Precisament, el somni de publicar un llibre que pretenia ser una crítica despietada contra l'imperialisme nord-americà va portar Renau a Berlín Est el 1958. La publicació no es va fer efectiva fins al 1968 per raons que escapen este article.

La meua tesi és que, una volta més, les arrels falleres que l'artista portava dins, potser fins i tot inconscients, van emergir una altra volta en alguns dels fotomuntatges.

La llista és llarga. El maig de 1970, la revista Forum, organ del Zentralrat del FDJ (Consell Central de les Joventuts Lliures Alemanyes) publica El president parla de la pau. Un bust i la part inferior d'una cara deforme llig una "crida per la pau". L'escorten dos canons i dos cadenes de blindat, i el "president" porta encreuades dos cananes carregades de bales. El cel està cobert d'avions bombarders. És un fotomuntatge netament faller.

N'hi ha d'altres amb un innegable ressò de monument de falla. Pax americana: l'estatua de La llibertat amb cap de calavera plena de serps sosté un míssil en lloc de la torxa. Balanç o Ciments i construcció del puritanisme: una corista semigitada sobre un llibre obert per dos mans misterioses, sosté amb el peu i la cama estirada billetes de cent dòlars; es va publicar en la revista satírica Eulenspiegel el juny de 1973. Societat de consum: cap-cul sobre orinal engoleix objectes de consum. La gran puta Babilònia: sobre el skyline de Manhattan, les cames flexionades d'una corista; per damunt, un polp obri les potes i el cap és un dòlar d'argent; publicat en Eulenspiegel el juny de 1973. Hilfeeel: El tio Sam demana auxili per telèfon, assegut en una taula de despatx carregada de míssils; al barret, coloms de la pau; darrere, una deformació del skyline de Nova York i de l'estatua de La llibertat. El fascinant rei del petroli: un grup de jovenetes exalta un baró amb el pit en forma d'una caixa forta i amb un cap que en realitat és un engranatge; al fons, un camp petrolífer. La premsa de dòlars: una premsa hidràulica feta de dos dòlars d'argent xafa una multitud; una mà que ix de la mànega d'una jaqueta sosté una bandera ianqui de la qual penja un titella amb la corbella i el martell; publicat en Eulenspiegel l'octubre de 1960. Und der Haifisch der hat Zähne ('l el tauró, que té dents', un vers de la comèdia musical de Bertold Brecht L'òpera dels quatre rals): un gratacel forma el cos d'un peix gigantesc que engolix una multitud; publicat en Eulenspiegel el gener de 1963. Retrat del simpàtic, dinàmic i poderós senyor Konzern: un home molt gros d'esquenes, assegut sobre una multitud xafada; el cap és un cotxe aerodinàmic amb dents de tauró, i saluda somrient amb el seu

barret de copa; publicat en Eulenspiegel el gener de 1973.

He citat els fotomuntatges que em semblen clarament "fallers". Però en té més amb ressonàncies de la festa valenciana. Les característiques comunes són la ironia sarcàstica i trets evidents de caricatura, siga dibuixats, siga retallats de fotografies burlesques o fins i tot fotografies deformes realitzades pel mateix Renau en el seu taller de Kastanienallee, on vivia. I també, és clar, la construcció, la composició piramidal o quasi piramidal, en forma de monument. No caldria canviar res d'estos fotomuntatges, només fer-los tridimensionals, per a convertir-los en falla, i no sempre resultaria una falla experimental, sinó a voltes ben clàssica.

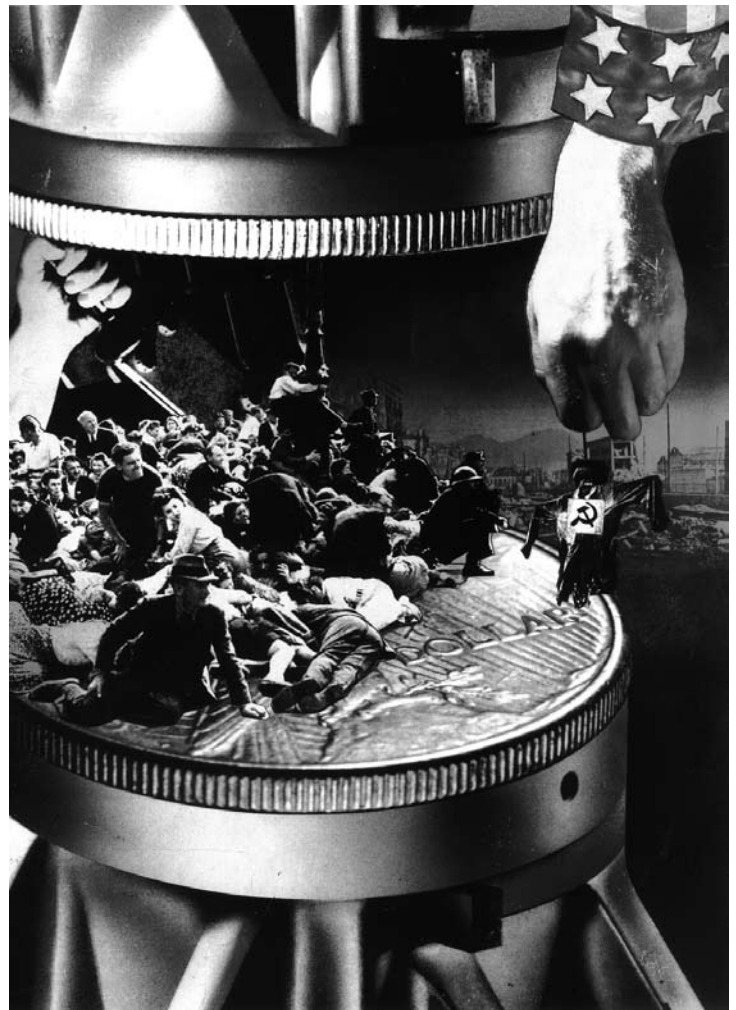
Acabe amb l'exemple que, segons el meu parer, és el més notori d'allò que podríem anomenar l'inconscient faller de Josep Renau. Es tracta de les seues caricatures polítiques.

Renau en va fer poques, perquè tota la seua energia la va dedicar al fotomuntatge. En realitat no hauria publicat cap caricatura si no haguera hagut de treballar per a la Deutscheferhnfunk, la televisió de la República Democràtica Alemanya, només arribar a Berlín Est. El van contractar en un programa de crítica política gràfica, i hi va aparèixer en companyia d'uns altres dibuixants de l'Alemanya de l'Est i d'uns altres països socialistes. Renau no va tindre més remei que acceptar el treball, encara que no li agradava, perquè no en tenia d'altre i havia arribat a la RDA sense diners. Al final deixà el programa de caricatures, i començà a fer pel·lícules gràfiques també amb una orientació política directa, gens subtil.

Però l'experiència de caricaturista el va animar a utilitzar este mètode en la crítica política gràfica. Publicà diversos dibuixos en diferents revistes alemanyes, Eulenspiegel i algunes altres. L'objecte de la crítica renauniana va ser el món capitalista. En concret, Alemanya Occidental, considerada per la propaganda soviètica l'avantguarda de l'agressió imperialista.

Per a l'Eulenspiegel va fer una sèrie titulada El regne animal del segle xx. Un dels dibuixos més fallers és El senyor Camaleó Ollenhauer: d'un arbre sec, que simbolitza el militarisme, ix una branqueta amb la creu gamada. El camaleó somriu pèrfidament, les branques de l'arbre són míssils que emergixen de dos símbols del dòlar. El dibuix està datat el 2 de setembre de 1958, quan Renau col·laborava en el programa de caricatures de la televisió.

La revista havia publicat ja dibuixos que Renau enviava des de Mèxic. N'hi ha un que és també un disseny de falla, per les seues característiques burlesques, encara que no obertament caricaturesques. El va fer l'any 54. Es diu Les dos àncores de l'agressió, un portaavions amb mascaró de proa en forma

La premsa de dòlars

de calavera fixa les seues urpes-àncora sobre Espanya i Alemanya. Curiosament és el mateix o paregut portaavions d'aquel fotomuntatge d'Estudios de la sèrie Els deu manaments titulat No mataràs.

Un vertader ninot el constitueix un dibuix de De Gaulle dels primers anys de Berlín. Es tracta d'un esbós guardat en l'Arxiu Renau de la fundació del mateix nom. S'hi veu un xiquet assegut en terra, jugant amb una espasa. La cara del xiquet és la del general francès, que en aquell moment bregava amb la guerra d'Algèria. Es una caricatura impecable i de forta fragància fallera.

I per a acabar, mencione uns altres esbossos conservats en l'Arxiu. Es tracta dels treballs de preparació d'un dibuix de to sarcàstic contra la dictadura franquista, en concret contra el mateix dictador. No porten data i es titulen Franco, por la gracia de Dios. S'hi veu la cara de Franco i el seu cos, com un autèntic ninot de falla, rodejat dels símbols del règim.

Un estudi minucios de l'Arxiu Renau descobriria més material en suport d'esta tesi meua de l'inconscient faller de Josep Renau. Esperem que algun dia es faça.